

Η εικόνα του Γύφτου/Τσιγγάνου-"Άλλου" στα μυθιστορήματα για το μικρασιατικό ελληνισμό "Εροϊκά" – "Στου Χατζηφράγκου" του Κοσμά Πολίτη και "Τα Παιδιά της Νιόβης" (Τόμος Α') του Τάσου Αθανασιάδη

Γεωργία Βλαχονικολέα

Ειδική Παιδαγωγός, 2^ο Ειδικό Δημοτικό Σχολείο ΕΛΕΠΑΠ Αθηνών

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία μελετάται ο τρόπος απεικόνισης του Γύφτου/Τσιγγάνου-"Άλλου" σε τρία μεσοπολεμικά ελληνικά μυθιστορήματα με ειδικό θέμα τη λυρική ανάπλαση της κοσμοπολίτικης/πολυπολιτισμικής ελληνικής Ανατολής πριν την Καταστροφή (1922). Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας έναν από τους παράγοντες συγκρότησης της ταυτότητας του ατόμου, τη λογοτεχνία (Hobsbawm, 1994), επιχειρούμε να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι ανθολογηθέντες μεσοπολεμικοί συγγραφείς Κοσμάς Πολίτης και Τάσος Αθανασιάδης προσεγγίζουν το ζήτημα της ετερότητας του Γύφτου/Τσιγγάνου-"Άλλου" σε μια κοινωνική τοιχογραφία πολιτισμικής όσμωσης, αποδομώντας ή όχι μυθοπλαστικά τα στερεότυπα για τη συγκεκριμένη εικόνα και, επομένως, υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα της διαφορετικότητάς της.

Εισαγωγή

Η λογοτεχνική δημιουργία εγγράφει και εκφράζει έναν πλουραλισμό αξιών διαφόρων τόπων και εποχών, πολιτισμικών εμπειριών, κοινωνικών τάξεων και ανθρώπινων τύπων, που επικοινωνούνται διαγενεακά (Morgan, 2009). Οι Γύφτοι/Τσιγγάνοι βιώνοντας στη διαχρονία της την τραυματική εμπειρία της κοινωνικής αποβολής, ως "αφορισμένοι" και αποσυνάγωγοι, δηλαδή ξένοι χωρίς πατρίδα, (μετωνυμία του κοινωνικού φαινομένου της ετερότητας), δεν μπορούν παρά να λειτουργούν ως ζητούμενο και για τη λογοτεχνία.

Η εγχώρια έρευνα των ανθρωπιστικών επιστημών επικεντρώνεται σε ζητήματα διαφορετικότητας (ταυτότητας-ετερότητας), συστηματικά, κυρίως τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα και μέχρι σήμερα. Ωστόσο, προκρίνεται η αναγκαιότητα επέκτασής της και σε ομόθεμα λογοτεχνικά κείμενα με χώρο αφηγηματικής δράσης την εξωτική Εγγύς Ανατολή: το μεγάλο συμπληρωματικό αντίθετο της Δύσης (Said, 1996), μέσα από την "πολύχρωμη" ζωή των αστικών κέντρων της Μ. Ασίας (ενδοχώρα-παράλια), με ιδιαίτερη πολιτισμική φυσιογνωμία, κατοικημένων από Έλληνες, Τούρκους, Φραγκολεβαντίνους, Εβραίους, Γύφτους/Τσιγγάνους.

Μεθοδολογία

Αποσκοπώντας να εξετάσουμε τον τρόπο παρουσίασης της "εικόνας" του Γύφτου/Τσιγγάνου-"Άλλου", σε τρία πεζογραφικά κείμενα με χώρο δράσης την πολυπολιτισμική κοινωνία της Μ. Ασίας, κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, εφαρμόζουμε έναν ιδιαίτερο κλάδο της συγκριτικής γραμματολογίας, την *imagologie*, αποδοσμένη στα ελληνικά ως "συγκριτική στερεοτυπολογία των εθνικών εικόνων στη λογοτεχνία" (Οικονόμου-Αγοραστού, 1992) ή ως "πολιτισμική εικονολογία" (Αμπατζοπούλου, 1998). Η Αμπατζοπούλου (ό.π., σσ. 162-265) αναφέρει ότι: "Στο λογοτεχνικό έργο οι επινοήσεις των συγγραφέων διαμορφώνονται σε εικόνες που στηρίζονται σε συλλογικές παραστάσεις και στερεότυπα, αλλά μπορούν να τα αναπλάθουν και να τα τροποποιούν μέσα από τη δημιουργική φαντασία. Η εικόνα, λοιπόν, δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με το στερεότυπο, μπορεί όμως να το αναπαράγει πιστά, συνεπώς να είναι στερεοτυπική. [...] [Τέτοια τεχνάσματα των συγγραφέων] δίνουν μια πολυπρισματική και πολυεπίπεδη ερμηνεία των ανθρώπινων πραγματικότητων μέσα από τα δεδομένα της γλώσσας, ακυρώνοντας τη στερεοτυπία".

Η εικονολογική μας ανάλυση δομείται σε τρία αλληλοδιαπλεκόμενα επίπεδα, προσαρμοσμένα στις ανάγκες και απαιτήσεις του θέματός μας, τα οποία και συνιστούν τα ερευνητικά μας ερωτήματα:

α) των λέξεων (Ποιες οι λέξεις και τα λεκτικά σχήματα, που κατασκευάζουν την "εικόνα" του "Άλλου";).

β) της ιεράρχησης των διαπολιτισμικών σχέσεων μεταξύ του "Εγώ" (αφηγητή) και του "Άλλου" (Ποιες οι διπολικότητες δόμησης του "Άλλου", του χρόνου της αφήγησης, της αποκρυστάλλωσης των πράξεων εκφώνησης της ετερότητας του "Άλλου", των συναισθημάτων "Εγώ"- "Άλλου";).

γ) του "σεναρίου" εμφάνισης του "Άλλου" (Ποιες οι διαπροσωπικές σχέσεις "Άλλου"- "Εγώ";).

Υπόθεση του ερευνητικού μας corpus

"Εροϊκά" (μυθιστόρημα) του Κοσμά Πολίτη (έτος έκδοσης: 1938). Στη Σμύρνη γύρω στα 1910, ο Λοΐζος, αρχηγός μιας ομάδας παιδιών στο δύσκολο στάδιο της μετάβασης από την παιδικότητα στην εφηβεία, λόγω θανάτου του καλύτερου φίλου του Αντρέα, διοργανώνει μεταθανάτιους αθλητικούς αγώνες με απρόσμενους θεατές σκηνίτες γύφτους και μουσική συνοδεία από δύο γυφτόπουλα.

"Στου Χατζηφράγκου" (μυθιστόρημα) του Κοσμά Πολίτη (έτος έκδοσης: 1963). Σε μια φτωχογειτονιά της Σμύρνης, στου Χατζηφράγκου, λίγο πριν την Καταστροφή (1922) μια ομάδα παιδιών παίζει σε καθημερινή βάση. Γύρω τους σφύζει από ζωή ένας πολυποικίλος κόσμος με τις Τουρκογύφτισσες να επαιτούν τα αποκρίατικα αποφάγια των κατοίκων ένα πρωινό Καθαρής Δευτέρας.

"Τα Παιδιά της Νιόβης" (Τόμος Α') (μυθιστόρημα) του Τάσου Αθανασιάδη (έτος έκδοσης: 1988). Στο Σαλιχλί της Μ. Ασίας (Σάρδεις της αρχαίας Λυδίας), ο Στέργιος, ένα αγόρι στο μεταίχιμο της παιδικότητας με την εφηβεία, εγγράφει τις προσωπικές εντυπώσεις του από το περιστατικό της προσωρινής εγκατάστασης Τσιγγάνων στην κωμόπολή τους γύρω στα τέλη Μαΐου του 1919.

Παρουσίαση-Ανάλυση των αποτελεσμάτων

● **Το δίπολο "Εγώ"- "Άλλος"** συνθέτουν λογοτεχνικά "πρόσωπα" με διαφορετικές καταβολές: Παιδιά και έφηβοι ελληνόφωνα-/ες, με τόπο καταγωγής-διαμονής τη Μ. Ασία (Σμύρνη/Σαλιχλί) vs Γύφτοι/Τουρκογύφτισσες/Τσιγγάνοι, αλλόγλωσσοι και ανέστιοι.

● **Ο "Άλλος" "συστήνεται": με την αλλόγλωσση επονομασία του** (Γύφτος/Ατσιγγανός/Τουρκογύφτισσα/Τσιγγάνος)· **μέσα από ηθικές συνδηλώσεις από την πλευρά του παρατηρητή ("Εγώ"), οι οποίες αναπαράγουν αρνητικά στερεότυπα (έμφυλες προκαταλήψεις) για τον "Άλλο"** (επαίτης χρημάτων/τροφής, μέθυσος, διασαλευτής της καθεστηκίας τάξης, κλέφτης οικιών/μικρών παιδιών. Η κοινωνία του "Εμείς" αυτοοριοθετείται από τον "Άλλο", μέσω λεκτικών απαγορεύσεων προσέγγισής της και επιβολής χωρικών περιορισμών· **μέσα από τη χρήση τουρκογύφτικου ιδιόλεκτου στη διαπροσωπική επικοινωνία του "Άλλου" προς το "Εμείς"** (μάντζα, δηλαδή τροφή).

● **Οι διαπολιτισμικές σχέσεις "Εγώ"- "Άλλο" ιεραρχούνται ως εξής: Ο χώρος του "Άλλου" τοποθετείται στο "περιθώριο" της κοινωνίας του "Εμείς": Σε καταυλισμούς εκτός των "τειχών" της πόλης.**

Οι πράξεις εκφώνησης της "ετερότητας" του Άλλου αποκρυσταλλώνονται:

● **στα φυσιογνωμικά/σωματικά χαρακτηριστικά του "Άλλου"**, αναπαριστάμενα, είτε **ελκυστικά** (φυσική ομορφιά), είτε **απωθητικά** (σκουρόχρωμος, βρώμικος)· **στα ηθικά χαρακτηριστικά του "Άλλου"**, αναπαριστάμενα, είτε **θετικά** (εγγενής διάθεση για αδιάκοπη δράση και ανεξαρτησία από κάθε εξωτερική πίεση και καταναγκασμό), είτε **αρνητικά** (λεκτική σεξουαλική παρενόχληση Τσιγγάνου προς νεαρή έφηβη, έλλειψη ευφυΐας)· **στην ενδυμασία του "Άλλου"**, αναπαριστάμενη, είτε **παραδοσιακή-εντυπωσιακή** (πολύχρωμα φορέματα και τσεμπέρια, κλαδωτές φούστες, ψηλοτάκουνα παπούτσια, φλουριά, βραχιόλια) είτε **φτωχική** (ξιπόλητος, ξέστηθος)· **στο επίπεδο διαβίωσης του "Άλλου"**, αναπαριστάμενο **μη ικανοποιητικό** (άστεγος, πειναλέος, θερμαίνεται και φωτίζεται με λιγοστά ξύλα)· **στις πολιτισμικές αξίες/παραδόσεις του "Άλλου"**, αναπαριστάμενες μέσα από το σεβασμό του για πολιτισμικές πρακτικές του "Εμείς" (μεταθανάτιες αθλοπαιδιές) άγνωστες σ' αυτόν, μέσα από την ιδιαίτερη σχέση του με τη μουσική (παίξιμο μουσικών οργάνων με τη συνοδεία χορού από μαϊμού), μέσα από την έμφυτη διάθεσή του για αέναη περιπλάνηση αποτυπωμένη στο βλέμμα του, μέσα από τις κύριες επαγγελματικές ενασχολήσεις του (πουλάει: ψάθινα καπέλα· κόσκινα· χάντρες· γουδιά· μύλους του καφέ, τηγανίζει υπαίθρια και πουλάει γλυκά, πλέκει είδη καλαθοποιίας, γανώνει μπακίρια, εκτελεί σιδηρουργικές εργασίες, προλέγει τη μοίρα).

Εκδήλωση συναισθημάτων μιας μειοψηφίας από την κοινωνία του "Εμείς" προς τον "Άλλο", αναπαριστάμενα **θετικά**: Ο διοργανωτής των μεταθανάτιων αθλοπαιδιών προσκαλεί δύο γυφτάκια για μουσική συνοδεία.

Συμπεράσματα

Από τα ερευνητικά μας ευρήματα καταδεικνύεται η διατήρηση αρνητικών κοινωνικών στερεότυπων αντιλήψεων για το φυλετικό "σημαίνον" του Γύφτου/Τσιγγάνου και στα πολυπολιτισμικά αστικά κέντρα της Μ. Ασίας (αρχές 20ου αιώνα). Όμως, σε μια δεύτερη "ανάγνωση", ο Πολίτης και ο Αθανασιάδης κρίνουν και υπονομεύουν την κυρίαρχη ρατσιστική ιδεολογία για το Γύφτο/Τσιγγάνο-"Άλλο" (ακριβώς) πάνω στις "ρωγμές" απαξιωτικών συμπεριφορών εναντίον τους. Σ' αυτή την ανανεωτική-αναστοχαστική αφηγηματική εικόνα του ο Γύφτος/Τσιγγάνος-"Άλλος" σκιαγραφείται: να επιλέγει συνειδητά τη διατήρηση και προβολή της ετερότητάς του, αντιτιθέμενος στην αφομοίωση, μέσα από τη σύνολη παρουσία του (εξωτερική εμφάνιση: φυσικά γνωρίσματα, ενδυμασία, λεξιλόγιο, εσωτερικά γνωρίσματα: ηθικά προτερήματα)· να υπερβαίνει τον αντιτσιγγανισμό, ανασκευάζοντας προκατειλημμένες αντιλήψεις της κοινωνίας μέσα από την ανάδειξη θετικών στοιχείων της προσωπικότητάς του (επαγγελματικές ενασχολήσεις, πολιτισμικός αξιακός κώδικας).

Βιβλιογραφία

Said, E. (1996). *Οριενταλισμός* (Μτφ. Φ. Τερζάκης). Αθήνα: Νεφέλη.
Αμπατζοπούλου, Φ. (1988). *Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας* (Επιμ. Ο. Σχοινάς). Αθήνα: Θεμέλιο.